

مطالعه فرم و آرایه‌ها در آبریزهای دسته‌اناری سده‌های سوم تا هفتم هجری قمری در خراسان بزرگ

زهرا زاده ایمانیان^{۱*}

۱. کارشناس ارشد هنر اسلامی، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

دکتر مهدی صحراگرد^{۲*}

۲. استادیار گروه هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، مشهد، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۸/۸
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۲۴
صفحه ۶۱-۴۸

چکیده

بیان مسئله: پاکیزگی و طهارت یکی از اصول اساسی زندگی ایرانیان در فرهنگ اسلامی بوده که به این منظور ظروفی برای نگهداری و مصرف آب ساخته شده و انواع آن را آبریز نامیده‌اند. یکی از ادواری که آبریزهای فلزی به‌جامانده از آن قابل بررسی و تأمل است، مکتب خراسان در دوره سلجوقی است. در گروهی از آبریزهای این دوره، عنصری شبیه به انار در بالای دسته است که به نظر می‌رسد علاوه بر این ویژگی بقیه عناصر آن دارای وجوه مشترکی باشد. در نتیجه مسئله اصلی این تحقیق شناخت ویژگی‌های مشترک آبریزهای دسته‌اناری مکتب خراسان است.

هدف مقاله: این پژوهش با تمرکز بر آبریزهای دسته‌اناری، قصد دارد به شناخت ویژگی‌های فرم و آرایه‌های آنها بپردازد.

سؤال پژوهش: آبریزهای دسته‌اناری مکتب خراسان دارای چه ویژگی‌های مشترکی در صورت و آرایه‌ها هستند؟

روش تحقیق: این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی صورت‌گرفته که برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در نهایت پس از مشاهده کلیه این آثار، فرم و تزئینات آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری: نتیجه تحقیق نشان می‌دهد تمام آبریزهای دسته‌اناری با فرم و ساختاری مشابه، گردنی استوانه‌ای بر روی بدنه‌ای خمیده‌ای شکل دارند که انار به‌صورت حجمی سه‌بعدی در بالای دسته و برجستگی‌های دانه‌ای شکل روی دسته، نماد دانه‌های داخل میوه انار است. همچنین بررسی رابطه انار با کاربرد این ظروف، به دو فرضیه منجر شد: نخست اینکه نقش انار در ارتباط با آب (کاربرد) و زن (کاربر این ظروف) حامل مفهوم باروری و حیات است؛ مفهومی که از گذشته نیز در ادیان و آداب و رسوم کهن ایران بوده است. دوم آنکه ممکن است نقش انار همچون بسیاری از نقوش به ارث رسیده از فرهنگ عصر ساسانی به‌عنوان عنصری تزئینی در این ظروف به‌کاررفته و فاقد هرگونه مفهوم خاصی است.

کلید واژگان: فرم و آرایه‌ها، آبریز، دسته‌اناری، مکتب خراسان.

* zahra.zadeimaniyan@gmail.com
** md.sahragard@gmail.com

Article Research Original

doi 10.30508/FHJA.2021.139290.1026

Study of forms and arrays in pomegranate ewers of the third to seventh centuries AH in Greater Khorasan

Zahra Zadeimani*¹

1. MA of Islamic Art, Ferdows Higher Education Institute, Mashhad, IranDr.

Dr. Mehdi Sahragard**²

2. Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University Mashhad branch, Mashhad, Iran

Received: 29/10/2020

Accepted: 13/1/2021

Page 49-61

شماره دوم
پاییز ۱۳۹۹

Abstract:

Cleanliness and purity has been one of the basic principles of Iranian life in ancient and Islamic culture. For this reason, several objects and utensils have been made for this purpose, one of which is a container for storing and consuming water for washing, and its types have been called ewers. These vessels have been made of different materials in historical periods, including pottery and metal, but in the meantime, due to the strength of metal drains, more examples of them have been left. It can be said that the oldest historical period from which the remaining metal ewers can be studied and considered both in terms of number and stylistic features is the Seljuk period. During this period, there was a special style in making metal utensils, including ewers, which is known as Khorasan school. Since in general the ewers can be considered as two main parts of the body and neck and the existence of other parts, such as the base, handle and neck is variable in them, these differences and on the other hand the existence of different decorations on them can be effective in dividing them. A group of metal ewers of Khorasan school in the Seljuk period, which are decorated with fruits and pomegranate seeds can be considered as a separate group in ewers of this period. This research is carried out with the aim of determining the ponds after examining the ewers of these ponds, in addition to using the form of pomegranate fruit and its seeds in decoration, in other decorations as well as in the form of body, neck, What other formal and decorative commonalities do the handle and the base have in common, so that a specific structure in form and decoration can be defined for this group of ewers?

The question is, what are the similarities and differences between pomegranate-decorated ewers, in addition to using pomegranate for decoration, in the form and decorations of the body, neck, handle and base?

This research has been done by descriptive-analytical method that library and field methods have been used to collect information. Finally, after observing all these works, their form and decorations have been analyzed.

After examining the pomegranate ewers, it can be concluded that these ewers have a cylindrical neck on a jar-shaped body with a prominent ring at the junction of the two sections. In pomegranate-decorated ewers, the shape of the body jars is the same in all of them and there is little difference in their diameter change. In this group of ewers, the neck is equal to or greater than the height of the body and the diameter of the neck decreases from top to bottom, the size of which varies in each sample. In the categories of all samples of this group of ewers, ergonomic curvature is used for better grip, which has a different form of curvature of the handle. The height of the base in these ewers is adjusted to fit the shape of the body and neck and for better standing.

Regarding the decorations, the pomegranate fruit has a three-dimensional volume in a static position on top of them, with a slight difference in their position with respect to the vertical line, the slope of which reaches a maximum of 20 degrees with the straight line. On their bunches, there are grain-shaped protrusions that symbolize the seeds inside the pomegranate fruit and their number varies between 4 and 8.

After examining the neck and body decorations, it was found that in all of them, the neck is divided into three horizontal sections with lines, and plant decorations and inscriptions can be seen in them. The inscription decorations are worked in two parts, upper and lower, and in the middle part of the decorations. The face of the vertical lines is used. The body also includes plant, animal and inscription decorations - the inscription decorations are mostly seen on the shoulder.

Also, the study of the relationship between pomegranate and the use of these dishes, considering the historical background of this element in Iranian image culture, led to two hypotheses: First, the role of pomegranate in relation to water (use) and woman (user of these dishes) carries the concept of fertility and life: A concept that has long been in the ancient religions and customs of Iran. Secondly, the role of pomegranate, like many motifs inherited from the culture of the Sassanid era, may have been used as a decorative element in these dishes and lacks any special meaning.

References

- Adelzadeh, Parvaneh and Pashaei Fakhri, Kamran (2015). A study of pomegranate in mythology and its reflection in Persian literature. *Stylistics of Persian poetry and prose* (Spring of Literature). Serial number 27. 361 - 374
- Allan, James Wilson (1982). *Nishapur: Metalwork of the early Islamic period*. Translation: Hadi Bokaian. Tehran: Marandiz Publications. First Edition
- Ayatollahi, Habibaullah and Pakyari, Sara (2003). *Metalworking from Khorasan school to the Mongol era*. *Visual Arts Studies*. Issue 20. 138 - 148
- Bahmani, Pardis and Mortezaei, Seyed Reza (2012). *Introducing style in ancient Iranian products. A case study of household utensils of the first to fifth centuries AH*. *Glory of Art*. No. 34. 5 - 13
- Cooper, Jane (2012). *Culture of Ritual Symbols*, translated by Roghayeh Behzadi, Tehran: Scientific.
- Dadvar, Abolghasem (2014). *Plant and animal motifs and symbols in the pottery of the Islamic period of Iran*. *Negarineh Islamic Art*. Issue 4. 4 - 18.
- Dekhoda, Ali Akbar (1998). *Dekhoda dictionary*. Tehran: Institute of Printing and Publishing, University of Tehran. second edition
- Irvani, Nasrin (2015). *Recognition and analysis of form in Iranian ceramic vessels from Seljuk to the end of the patriarchy*. *Masters*. Supervisor: Samad Samanian.
- Keshmiri, Maryam (2015). *A study of the background of the role of pomegranate flowers in Iranian art from ancient times to the Seljuk era*. *Pazhuhesh-e Honar*. 10: 5. 11 - 24
- Majidi Khameneh, Farideh (2000). *Fruits of Paradise in the Quran: Pomegranate*. *Golestan Quran*. No. 39. 27- 29
- MOLAVI, Jala ad-din Mohammad balkhi (2006). *Generalities of Shams Tabrizi*. Tehran: Beigi. second edition
- Melikian-Chirvani, Assadullah Souren (1982). *Islamic Metalwork from the Iranian World, 8th-18th Centuries*. Victoria and Albert Museum Catalogue. London HMSO 1982.
- Mobini, Mahtab and Azadeh Shafei (2015). *The role of mythical and sacred plants in Sassanid art (with emphasis on reliefs, metalwork and*

bedding), *Glory of Art*, No. 14. 45-64.

- Moghadam, Nasrin (2018). A study on the relationship between the form and function of ancient Iranian vessels. *Pazhuhesh-e Honar*. No. 4. 133-140.

- Moqbeli, Anahita and Nowruzi, Mahnaz (1397). Formal analysis of the pottery straits of Kashan Seljuk period in the Metropolitan Museum with a structuralist semiotic approach. *Theoretical Principles of visual arts*. Issue 6. 45 - 56

- Nasr Esfahani, Zahra and Ilbeigi, Maryam (2016). Mythical Trees in Legends of the Military Weekly. *Mytho- mystic literature*. No. 44. 215 - 238

- Pope, Arthur Upham (2008). *Masterpieces of Persian art*. Translation: Parviz Natel Khanlari. Tehran: Scientific and cultural publications. fourth edition.

- Quchani, Abdullah and Shirazi, Baqer (1988). A Study of the Historical Inscriptions of the Natanz Complex and the Nain Mosque, *Athar*, Nos. 26 and 27. 132-142.

- Rashed mohasel.Reza (2009). Human Prayers in Relation to Nature, *Paz*, 7. 145-158.

- Saffaran, Elias and Kamrani, Nejad Sirjani,

Maryam (2018). Contrast (role of mountain goat and tree) on Shah Firooz Sirjan hill with soapstone dishes of Jiroft civilization. *Research in Arts and Humanities*. No. 12. 13- 24.

- Salehi Kakhki, Ahmad and Sedighiyan, Hossein and Montazer Zohori, Majid (2013). Investigation of the production of blue and white pottery in Iran during different Islamic periods. *Pazhuhesh-e Honar*. Third year. 1 - 13

- Shams, Amir (2000). A Look at Signs and Symbols in Ancient Iran, *Honar-ha-ye tajassomi*, No. 8. 194-209

- Vashghani Farahani, Ibrahim (2016). Analysis of Kiomers myth based on Jung's psychological theory, *Persian language and literature*, No. 80. 273-300.

- Warner, Rex (2007). *Encyclopedia of World Mythology*. Translated by Dr. Abolghasem Ismaili-Pour. Tehran: Myth. First Edition.

- Zabihullah Zadeh Samakoush, Mohammad Reza and Khazaei, Mohammad (2006). Metal volumes of the early Islamic period. *Islamic Art Studies*. number 4. 85 to 102.

Key words: Forms and Arrays, Watershed, Pomegranate Bunch, Khorasan School.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مقدمه و بیان مسئله

محور اصلی این تحقیق است. چراکه به نظر می‌رسد این ویژگی، ویژگی مشترک بین آثاری است که احتمالاً اشتراکات سبک شناسانه دیگری نیز دارند. بدین ترتیب مسأله این تحقیق چیستی ویژگی‌های مشترک آبریزهای دسته اناری دوره سلجوقی در صورت و آرایه‌هاست. چراکه به نظر می‌رسد با توجه به اهمیت مفهومی انار در فرهنگ پیش از اسلام ایران ضمن ردگیری تأثیرات هنر پیش از اسلام بر هنر دوران اسلامی در صورت وجود اشتراکات قابل تامل بتوان این گروه از آثار را متعلق به منطقه، فرقه مذهبی، یا حتی هنرمندی خاص دانست.

برای یافتن پاسخ این سؤال در آغاز تمامی نمونه‌های موجود از این آبریزها که اطلاعات و تصاویرشان در پایگاه‌های اینترنتی، موزه‌ها و کتب مربوط هست بررسی و سپس مطابق با اصول مطالعات فرم شناسانه فرم و آرایه‌های این ظروف شناسایی می‌شود. استخراج ویژگی‌های مشترک آنها به منظور تبیین صفات یکی از سبک‌های مکتب خراسان در ساخت ظروف فلزی مرحله نهایی این تحقیق است.

آبریز یا آبری، به مجموعه ظروفی گفته می‌شود که برای نگهداری آب جهت شستشو و گاه شرب استفاده می‌شود و معرب آن ابریق است (دهخدا، ذیل آبریز). به سبب اهمیت آب نزد ایرانیان در پیش از اسلام، و همچنین ضرورت طهارت و وضو ساختن برای عبادت در دوران اسلامی، آبریز وسیله‌ای کاربردی و بسیار مهم در زندگی ایرانیان بوده است. از این رو انواع متنوعی از آن با فرم و جنس متفاوت در طی تاریخ ساخته شده که شماری از آنها، به ویژه آبریزهای فلزی، تاکنون باقی مانده است. شمار قابل توجهی از آبریزهای فلزی سده‌های آغازین اسلام تا پیش از حمله مغول در دست است که می‌تواند به منزله نمونه‌هایی ارزنده از کاربرد هنرهای صناعی در زندگی ایرانیان را به نمایش بگذارد. گروهی از این آبریزها وجه مشخصه برجسته‌ای دارد به این ترتیب که بالای دسته هریک از آنها گلی شبیه به گل انار به صورت حجمی ساخته شده و برجستگی‌هایی همچون دانه‌های انار بر روی دسته نقش بسته است. بررسی آبریزهایی این چنین،

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته که برای گردآوری اطلاعات مربوط به کلیات فلزکاری مکتب خراسان و اطلاعات پایه آثار از روش کتابخانه ای با ابزار فیش برداری و برای تحلیل صفات سبک شناسانه آثار از روش میدانی با ابزار مشاهده استفاده شده است. در نهایت اطلاعات گردآوری شده به روش استدلال استقرایی تحلیل خواهد شد تا بدین ترتیب بتوان از طریق بررسی چند اثر به صدور حکمی کلی در باب فلزکاری دوره سلجوقی رسید.

پیشینه

در خصوص انواع ظروف فلزی ادوار مختلف در ایران و همچنین تنگ‌ها و آبریزهای غیرفلزی دوران پیش از مغولان، تحقیقات مختلفی صورت گرفته است که برخی برجسته‌های فرم و برخی به کاربرد و مفاهیم نقوش تأکید شده است. نزدیک‌ترین تحقیقات به حیث دوره تاریخی و مسئله تحقیق عبارت است از:

مقبلی و نوروزی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فرمی تنگ‌های سفالین دوره سلجوقی کاشان در موزه متروپولیتن با رویکرد نشانه‌شناسی ساختارگرا» به بررسی فرمی چندین تنگ با رویکرد نشانه‌شناسی پرداخته‌اند. آنان تمرکز بیشتر خود را بر روی تنگ ماکی قرار داده و به بررسی عواملی چون فرم، رنگ، بافت، فضاهای مثبت و منفی و نقوش این تنگ پرداخته‌اند.

ایروانی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «شناخت و تحلیل فرم در ابریق‌های سرامیکی ایران از سلجوقی تا پایان ایلخانی» انواع مختلف ابریق‌های سرامیکی به تفکیک فرم را در طول این دوره ارزیابی نموده و در نهایت با نتیجه اینکه ابریق‌های سرامیکی این دوره‌ها با یکدیگر پیوند فرمی داشته‌اند به پایان رسانده است.

دادور (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران»، پس از بررسی نمادهای گیاهی سرو، نخل، گل رز، گل چندپرو و حیوانات شیر، اسب، بز، گاو، شتر، طاووس و ماهی بر روی سفال‌ها، به این نتیجه رسیده است که نقوش درکنار آرمان‌های مذهبی و سیاسی مردم دچار تحول گردیده است. این نمادها گاهی برای استعانت از قوای طبیعت کاربرد داشته و برخی نماد خوش‌یمن بودن را به همراه داشته‌اند.

مقدم (۱۳۹۲) در مقاله «پژوهشی درباره ارتباط فرم و

عملکرد ظروف باستانی ایران به بررسی ظروف سفالی، شیشه‌ای، فلزی و چوبی دوران قبل از اسلام پرداخته است. وی با تأکید بر ارتباط فرم ظروف با وضعیت جسمی (دست) انسان به دسته‌بندی انواع ظروف از لحاظ ارگونومی دسته و دستگیره پرداخته است. ظروف دسته‌دار با ایجاد زائده در قسمت‌هایی از دسته موجب چنگش بهتر می‌گردد. در ظروف بدون دسته نیز ایجاد بافت بر روی سطح ظرف و یا ایجاد شیارها و انحناهایی موجب راحتی انسان در استفاده از آنها می‌شود. در واقع هر ظرف با توجه به کاربری ویژه خود به پدیدار شدن فرمی خاص در آن رسیده است که تأییدکننده جمله فرم تابع عملکرد می‌باشد.

بهمنی و مرتضایی (۱۳۹۱) در مقاله «معرفی سبک در محصولات کهن ایران» ظروف خانگی دوران اولیه اسلامی به لحاظ آنالیز گشتالت و عناصر ماکرو و میکرو مورد تحلیل قرار داده‌اند. در این مقاله پس از بررسی فرمی ظروف در این دوره به تفکیک و طبقه‌بندی آنها پرداخته‌اند. استفاده از تزئینات هندسی و گیاهی و جانوری به‌گونه‌ای نمادین و رمزگونه در این ظروف بسیار قابل مشاهده است. بررسی تزئینات و فرم در این ظروف نوعی الهام از طبیعت و ارتباط با جهان قدسی رادر هنگام طراحی و ساخت به ذهن متبادر می‌سازد.

فلزکاری مکتب خراسان و آبریزهای دسته اناری

استان خراسان در دوره ساسانی یکی از مراکز عمده فلزکاری بوده که اشیا فلزی پس از اسلام در این منطقه شباهت قابل توجهی با نمونه‌های پیش از اسلام دارند. پس از برافتادن بنی‌امیه و شروع حکمرانی سامانیان، با گذشت چهار قرن از استیلای مسلمانان بر ایران، هنر فلزکاری در منطقه خراسان پیشرفت کرد و مکتب فلزکاری خراسان را به وجود آورد (Melikiam-Chirvani, 1982). از مهم‌ترین تغییرات فلزکاری در دوره اسلامی جایگزین شدن مفرغ و برنج به جای طلا و نقره بود. این تغییر در فن و شکل و طرح نیز در منطقه خراسان، موجب پدید آمدن فلزکاری با چهره‌ای خاص شد که آن را مکتب خراسان نامیدند. از جمله این ویژگی‌ها، جایگزینی طرح‌های کوچک و متراکم به جای نقوش منفرد دوره ساسانی بود. همچنین قرار گرفتن پیچک‌ها و خطنوشته‌هایی در تقسیمات مشهور به بازوبندی از ویژگی‌های فلزکاری این مکتب است. استفاده از گیس باف‌ها و برگ‌های مو علاوه بر پیچک‌ها در تزئینات آنها دیده می‌شود (آیت‌اللهی و پاکبازی، ۱۳۸۲: ۱۴۱-۱۴۰). آبریزهای مورد بحث این نوشتار در مجموع هفت فقره

است که در کاتالوگ موزه‌ها و منابع تحقیقی همگی به سده‌های سوم تا هفتم هجری قمری منسوب شده‌اند که در ذیل مکتب خراسان قرار می‌گیرند. از آنجاکه طبق نظریه مارشاک، سنت مفرغ‌کاری ایران بین قرن سوم تا نهم هجری قمری، با وجود توسعه در تزئینات، از لحاظ شکل تغییری نیافت، شکل این نوع ظروف و تصاویر آنها نیز قدیمی هستند (آلن، ۱۳۹۲: ۴۸). محققان محل تولید این آثار را نیز کم‌وبیش حدس زده‌اند؛ از آسیای مرکزی تا خراسان و یک فقره مشخصاً منسوب به نیشابور دانسته شده است. اما دلایل این انتساب‌ها چندان روشن نیست. از این رو فعلاً درباره محل ساخت این آثار نمی‌توان با قاطعیت اظهار نظر کرد تا اینکه شواهد محکم‌تری پیدا شود. با این حال به منظور کشف ویژگی‌های مشترک این آثار لازم است اجزای آن‌ها به طور مجزا بررسی گردد.

گردن: در تمامی این آبریزها گردن دارای خطوط مستقیم و بدون هیچ‌گونه انحنايي است که در بیشتر موارد با کاهش اندکی قطر همراه است و ارتفاع گردن در این نوع آبریزها بیشتر و یا برابر ارتفاع بدنه است. در تمامی موارد گردن با برجستگی رینگ مانندی به بدنه متصل می‌شود که این برجستگی قطری متفاوت، اما نزدیک به هم دارند. این آبریزها همگی فاقد چرنه مجزا هستند، زیرا بلندی گردن خود تا حدی وظیفه چرنه را ایفا می‌کند. فقط در بالای دهانه با انحنايي اندک برآمدگی‌ای جهت هدایت آب ایجاد شده است که در واقع همان برآمدگی حکم چرنه را ایفا می‌کند (جدول شماره ۱). در این نمونه‌ها، ارتفاع گردن به سه قسمت تقسیم شده است که این تقسیم در برخی با ایجاد خطوطی به شیوه جُنده‌کاری است و در برخی با ایجاد برجستگی و فرورفتگی انجام شده است. در فواصل این تقسیم‌بندی، در یک مورد بدون تزئین (ردیف ۴) و در بقیه تزئین وجود دارد. این تزئینات در نمونه ردیف‌های ۱، ۳، ۴ و ۶ کتیبه و نقوش گیاهی است که کتیبه صرفاً در نوار بالایی و پایینی به‌کاررفته است و در تمامی موارد تزئینات قسمت میانی به صورت نوارهای عمودی واگیره‌ای از نقوش گیاهی است (جدول شماره ۲).

بدنه و پایه: در تمامی نمونه‌ها، بدنه با فرمی خمراهی و مشابه یکدیگرند و تنها اندکی در تغییرات قطری با یکدیگر متفاوت هستند. این تفاوت در ارتفاع پایه‌ها که متناسب با فرم بدنه و گردن بوده و با هدف ایستایی

بتر شکل گرفته‌اند نیز دیده می‌شود. انحنايي پایه آبریزها به‌رغم کوتاه بودن از انحنايي کلی بدنه پیروی می‌کند و در مجموع شکلی یکپارچه را به وجود آورده که آسیب‌پذیری پایه را کاهش و ایستایی را افزایش می‌دهد (جدول شماره ۱). بدنه‌های خمراهی این آبریزها مانند گردن، در موارد ردیف‌های ۳، ۵ و ۶ بدون تزئین و در ردیف‌های ۱، ۲، ۴، ۷ دارای تزئین بوده که این تزئینات که به صورت افقی بر روی بدنه شکل گرفته‌اند، شامل نقوش حیوانی، گیاهی و کتیبه هستند. نقوش گیاهی با نقش انگورهای عربی در بخش‌های مختلف دیده می‌شود، در صورتی که نقوش حیوانی در نیمه پایینی بدنه و کتیبه بر روی شانه آبریزها کار شده است. نقوش حیوانی در ردیف ۱ و ۲ وجود دارد که در ردیف ۱ شامل سگ شکاری، خرگوش و شیر و در ردیف ۲ شامل گربه‌سانان است (جدول شماره ۲).

دسته: در تمام نمونه‌ها دسته از لبه دهانه آغاز شده و بر روی شانه بدنه ختم می‌شود و دارای انحنايي برای چنگش بهتر است که این انحنا در پنج فقره به سمت بیرون و صرفاً در یک نمونه به سمت داخل است. گل انار درست بالای دسته به صورت عمودی و ایستا و نزدیک به دهانه آبریز قرار گرفته است که در یک مورد در ردیف ۲، انار با زاویه ۲۰ درجه نسبت به خط قائم قرار دارد. به نظر می‌رسد محل قرارگیری گل انار طوری در نظر گرفته شده که برای مهار بهتر آبریز هنگام استفاده بتوان انگشت شست را مانند تکیه‌گاه پشت آن قرار داد تا ظرف در هنگام استفاده نلغزد. فرم انار در هر شش اثر بسیار به هم شبیه است و هر انار مانند فرم کلی ظرف دارای سه بخش اصلی است: نوک برگچه‌ای، بدنه مدور، و پایه کوتاه. این شباهت طوری است که گویی فرم کلی آبریز را نیز با الهام از آن انار ساخته‌اند. از سویی جهت چنگش بهتر آبریز، بر روی دسته برجستگی‌هایی کار شده است که برای هماهنگی با میوه انار به صورت دانه‌های انار بوده و تعداد آنها بین ۴ تا ۸ عدد می‌باشد (جدول شماره ۱). اینکه این عنصر که بر روی گروهی از آبریزها ساخته شده چه معنایی می‌تواند داشته باشد مساله‌ای است که باید از طریق بررسی سابقه مفاهیم آن در نزد ایرانیان بدان رسید.

پیشینه انار نزد ایرانیان

میوه انار عموماً در میان مردم ایران و سرزمین‌های اطراف میوه‌ای مقدس بوده و از آن در مراسم و آیین‌های مختلفی از

جدول شماره ۱. بررسی فرمی آبریزهای اناری
Table No. 1. Fermi study of pomegranate catchments

توضیحات	دسته	بدنه	گردن	آبریز	معرفی اثر	
کاهش ناچیز قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی برجسته/بدنه خمراهی با تغییر قطر/پایه کوتاه/ارتفاع گردن تقریباً برابر بدنه/دسته با قوس ۸/ دانه انار بر روی دسته کاملاً به صورت کروی. گل انار ایستا و بدون شیب					آبریز برنزی خراسان بزرگ (نیشاپور) ۱۱م موزه متروپلیتن (URL:1)	۱
کاهش قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه به صورت ممتد و بدون رینگ/ بدنه خمراهی با تغییر قطر/پایه نسبتاً بلند/ارتفاع گردن تقریباً برابر بدنه/ دسته با قوس / دانه انار روی دسته با برجستگی زیاد. شیب حدود ۲۰درجه گل انار					آبریز برنزی خراسان بزرگ ۱۱-۱۳م Barakatgallery JB.1349 (URL:2)	۲
کاهش قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی با برجستگی کم/ بدنه خمراهی با تغییر قطر/ارتفاع گردن بیشتر از بدنه/در نتیجه پایه بلندتر برای تعادل بصری/ دسته با قوس / دانه انار بر روی دسته با برجستگی متوسط. شیب حدود ۱۰درجه گل انار					آبریز برنزی خراسان بزرگ ۹-۱۰م Barakatgallery JB.1490 (URL:3)	۳
کاهش قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی با برجستگی کم/بدنه خمراهی با تغییر قطر/ارتفاع گردن بیشتر از بدنه/در نتیجه پایه بلندتر برای تعادل بصری/ دسته با قوس ۴/ دانه انار بر روی دسته با برجستگی کم/گل انار ایستا و بدون شیب					آبریزی برنزی خراسان بزرگ ۹-۱۰م Barakatgallery JB.1221 (URL:4)	۴
کاهش قطر بسیار کم از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی با برجستگی کم/ بدنه خمراهی با تغییر قطر/پایه کوتاه/ارتفاع گردن تقریباً برابر بدنه/دسته با قوس ارگونومیک/۵/ دانه انار بر روی دسته کاملاً به صورت کروی/ گل انار ایستا و بدون شیب					آبریز برنزی خراسان بزرگ ۱۱-۱۲م موزه متروپلیتن (URL:5)	۵
کاهش قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی با برجستگی کم/بدنه خمراهی با تغییر قطر/ارتفاع گردن بیشتر از بدنه/دسته با قوس بسیار کم / ۶/ دانه انار روی دسته کاملاً به صورت کروی/ گل انار ایستا و بدون شیب					آبریزی برنزی خراسان بزرگ ۱۲م. بنهامس (15apr2010, lot203) (URL:6)	۶
کاهش قطر از بالا به پایین گردن/ اتصال به بدنه با رنگی با برجستگی کم/ بدنه خمراهی (بالا و پایین قرینه)/ ارتفاع گردن تقریباً برابر بدنه/دسته با قوس بسیار کم / ۵/ دانه انار روی دسته کاملاً به صورت کروی/ گل انار ایستا و بدون شیب/در انتهای پایین دسته زائده‌ای به شکل سر حیوان وجود دارد.					آبریز برنزی خراسان بزرگ ۱۱-۱۲م موزه ویکتوریا و آلبرت (Y:URL)	۷

Table 2. Investigation of pomegranate catchments

تزئین روی بدنه		تزئین روی گردن		
در بالا نوار پهن دارای کتیبه و در زیر آن نوار باریک با نقش زنجیری و در پایین نقش روایی دیده می‌شود.		با دونوار افق گردن به سه بخش تقسیم شده. در نوار بالایی کتیبه کار شده و نوار پایینی شامل خطوط و نقوش زنجیری است. نقش زنجیری عمودی در قسمت میانی.		
کتیبه‌ای به خط کوفی بر روی شانه و بر روی بدنه تصاویر حیوانات دیده می‌شود.		تنها دو نوار افقی که گردن را به سه قسمت تقسیم می‌کند و قسمت بالا و پایین برابر و کوچکتر از قسمت میانی است. هیچ تزئین دیگری وجود ندارد.		
بدنه‌ای کاملاً بدون نقش و تزئین روی پایه نقش انگوری دیده می‌شود.		دو نوار افقی و تقسیم گردن به سه بخش. در قسمت بالا کتیبه کار شده. قسمت پایین با نقش انگورهای عربی. و قسمت میانی نقش همین انگورها به صورت عمودی کار شده است.		
کل بدنه بدون نقش و تنها زیر دسته نقشی در کادری هنسی دیده می‌شود. روی پایه نقشه زنجیری وجود دارد.		دو نوار افقی و تقسیم گردن به سه بخش. بخش بالا و پایین کتیبه دار و بخش میانی نوارهای عمودی با نقوش زنجیری و دیگر نقوش.		
بدنه و پایه‌ای کاملاً بدون نقش و تزئین.		ارتفاع گردن با تغییر ناچیزی در قطر به سه قسمت تقسیم شده. قسمت بالا و پایین نقوش انگور کار شده و قسمت میانی بدون تزئین با نوارهای عمودی با برجستگی.		
بدنه و پایه‌ای کاملاً بدون نقش و تزئین.		تقسیم ارتفاع گردن با خطوط افقی به سه قسمت. قسمت بالا و پایین دارای کتیبه و قسمت میانی دارای خطوط عمودی.		
بدنه و پایه‌ای کاملاً بدون نقش و تزئین.		تقسیم ارتفاع گردن با خطوط افقی به سه قسمت. در روی خط میانی دایره‌ای که دارای نقش می‌باشد دیده می‌شود که در روی بدنه نیز تکرار شده است.		

تصویر شماره ۱. درخت بامیوه انار بر روی ظروف تمدن جیرفت، مأخذ: (صفران و کامرانی نژاد سیرجانی، ۱۳۹۷: ۲۰)

Picture No. 1. Tree with pomegranate fruit on the dishes of Jiroft civilization

Source: (Saffaran and Kamrani Nejad Sirjani, 1397: 20)

تصویر شماره ۲. نقش انار در میان برگ‌های متقارن، گچ‌بری‌های کاخ تیسفون، نیویورک؛ موزه متروپلیتن. مأخذ: (URL: 8)

Picture No. 2. The role of pomegranate among the symmetrical leaves, the beds of Ctesiphon Palace, New York: Metropolitan Museum Source: (URL: 8)

دوم سدهٔ چهارم هجری (حدود ۳۸۹ق)، از بناهای مشهور دورهٔ آل بویه است که آرایه‌های معماری اش ترکیبی دلنشین از سنت‌های بصری قبل از اسلام همراه با کتیبه‌های کوفی تزئینی از آیات قرآن و صلوات بر پیامبر (ص) و خاندانش است (قوچانی و شیرازی، ۱۳۶۷: ۱۳۵). در کنار این نقش عناصری همچون نقش برگ گنگری و تاک انگور نیز به وفور استفاده شده که همگی ریشه در نقوش دوره ساسانی دارد (نک: مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۳). (تصویر ۳).

پس از اسلام نیز نمونه‌هایی از آن را در تزئین ظروف سفالی می‌توان مشاهده کرد. در بشقابی منسوب به سدهٔ

جمله مراسم پیوند زناشویی، و شب یلدا استفاده می‌شد و خوردن آن به طوری که هیچ دانه‌ای از آن باقی نماند در احادیث و روایات مستحب شمرده شده است (مجیدی خامنه، ۱۳۷۹: ۲۷-۲۸). این میوه نزد ایرانیان به سبب دانه‌های فراوانش نماد باروری، تجدید حیات، و حاصل خیزی دانسته می‌شد (کوپر، ۱۳۹۱: ۴۳) از انار در قرآن نیز به منزلهٔ یکی از میوه‌های بهشتی سخن رفته است. (قرآن انعام: ۹۹ و ۱۴۱؛ الرحمن، آیه ۶۷). همچنین نام انار در تورات و انجیل نیز آمده است (عادل‌زاده، پاشایی فخری، ۱۳۹۴: ۳۶۳-۳۶۴). زرتشتیان از شاخه انار به صورت برشم (دسته‌ای به هم بسته از شاخه گیاهان) به نشانهٔ سپاس از گیاهان در کنار آتش استفاده می‌کرده‌اند (راشد محصل، ۱۳۸۸: ۱۴۸)؛ بنابراین انار در فرهنگ اسلامی ایران علاوه بر استمرار سنت‌های کهن ایرانی، از مأخذی دینی نیز بهره‌مند است.

انار در میان عوام نیز کاربردی آیینی داشته است. از آن رو که نشانه باروری بود آن را به مناسبت پیوند زناشویی بر سر سفره می‌گذاشتند. همچنین ایرانیان گاه شاخه‌ای از انار را بر سر سفره نوروز می‌گذاشتند (عادل‌زاده، پاشایی فخری، ۱۳۹۴: ۳۶۶). در نتیجهٔ اهمیت این میوه نزد ایرانیان، نقش مایه آن نیز در هنرها کاربرد یافته است. به‌ویژه نقش گل یا شکوفهٔ انار در هنرهای تزئینی کاربردی چشمگیر داشته است (کشمیری، ۱۳۹۴: ۱۲) که کهن‌ترین نمود آن در جیرفت، قدیمی‌ترین تمدن جهان مشاهده می‌شود. در یکی از نقوش نقرشده بر ظروف سنگ صابونی جیرفت نقشی از یک درخت انار نقش بسته و دوزب به صورت متقارن در اطرافش قرار گرفته‌اند (تصویر ۱). نقش یک درخت همراه با دو حیوان، به‌ویژه بز، نقش درخت زندگی به شمار می‌رود که در فرهنگ قدیم ایران و بین‌النهرین جایگاهی دینی و اسطوره‌ای دارد (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۴۷).

همچنین شکوفه انار در میان دو برگ در مهرها و گچ‌بری‌های دورهٔ ساسانی نیز به‌کاررفته که نمونه‌ای از آن نقشی در گچ‌بری‌های کاخ تیسفون، محفوظ در موزه متروپلیتن است؛ نقشی که به نظر می‌رسد بعداً منشأ گل شاه‌عباسی شده است (تصویر ۲).

این نقش پس از اسلام نیز کاربرد داشت که نمونه‌ای از آن در گچ‌بری لچکی پیش‌طاق ورودی گنبدخانهٔ مسجد جامع نایین است. مسجد جامع نایین منسوب به نیمهٔ

انار را دارند. همچنین همانند آبریزهای فلزی این نوشتار، فرم کلی این ظرف نیز بی‌شبهت به شکل انار نیست. (تصویر ۵).

تصویر شماره ۴. نقش انار بر روی بشقاب سفالین لعاب‌دار با تزئین آبی و سفید کبالتی، شوش، قرن ۳-۴ هجری قمری. پاریس: موزه لوور
مأخذ: (صالحی کاخکی و دیگران، ۱۳۹۲: ۳)

Figure 4. Pomegranate pattern on glazed pottery plate decorated with cobalt blue and white, Susa, 34-th century AH. Paris: Louvre Museum

Source: (Salehi Kakhki et al., 2013: 3)

سوم و چهارم هجری نقش انار در میان برگچه‌هایی ساده شده قرار گرفته که به نظر می‌رسد صورت ساده‌شده نقش انار در میان برگ کنگر دوره ساسانی باشد که پیش‌تر بررسی شد (تصویر ۴). در ظروف سفالین سده پنجم و ششم نیز از این نقش کم‌وبیش استفاده شده است. برای نمونه در آبریزی منسوب به دوره سلجوقی این نقش در اندازه‌ای نسبتاً بزرگ بر روی بدنه بال‌عاب قهوه‌ای رنگ پنج مرتبه تکرار شده است. درون این نقش نقطه‌های ریز هاشورمانندی است که به دانه‌های انار شباهت دارد و بر وجه مفهوم تکثیر و باروری این نقش تأکید می‌کند.

تصویر شماره ۳. نقش انار در تزئینات مسجد جامع نائین،
مأخذ: (نگارندگان)

Picture No. 3. The role of pomegranate in the decoration of Nain Mosque

Source: (Authors)

پس از اسلام نیز نمونه‌هایی از آن را در تزئین ظروف سفالی می‌توان مشاهده کرد. در بشقاب منسوب به سده سوم و چهارم هجری نقش انار در میان برگچه‌هایی ساده شده قرار گرفته که به نظر می‌رسد صورت ساده‌شده نقش انار در میان برگ کنگر دوره ساسانی باشد که پیش‌تر بررسی شد (تصویر ۴). در ظروف سفالین سده پنجم و ششم نیز از این نقش کم‌وبیش استفاده شده است. برای نمونه در آبریزی منسوب به دوره سلجوقی این نقش در اندازه‌ای نسبتاً بزرگ بر روی بدنه بال‌عاب قهوه‌ای رنگ پنج مرتبه تکرار شده است. درون این نقش نقطه‌های ریز هاشورمانندی است که به دانه‌های انار شباهت دارد و بر وجه مفهوم تکثیر و باروری این نقش تأکید می‌کند.

این نقش در میان نقوش اسلیمی مانندی قرار گرفته که به نظر می‌رسد صرفاً نقش پرکننده فضای خالی اطراف

تصویر شماره ۵. نقش انار بر روی آبریز سفالی، قرن ۱۲-۱۳ میلادی / قرن ۶ و ۷ هجری قمری، برلین: موزه استالین،
مأخذ: (URL: 9)

Picture number 5 The role of pomegranate on a clay pot, 13th-12th century AD / 6th and 7th centuries AH, Berlin: Stalin Museum

References: (URL: 9)

بانوان بوده‌اند. در نتیجه ترکیبی سه وجهی از این مفهوم (باروری)، کارکرد (ارتباط با آب) و کاربرد (زن) پدید می‌آید که همگی القاکننده مفهوم باروری و استمرار حیات هستند. - کارکرد تزئینی این نقش فارغ از هرگونه مفهوم: همان طور که دیدیم این نقش همانند بسیاری از نقوش دیگر از دوران قبل از اسلام به فرهنگ اسلامی منتقل شده و در طول زمان به تدریج جنبه تزئینی اش بر جنبه مفهومی اش غالب شده است. این قاعده صرفاً به انار محدود نیست و درباره بسیاری از نقوش ارث رسیده از دوره ساسانی صدق می‌کند. در واقع هنرمندان مسلمان در موارد بسیاری از نقوش ساسانی بدون توجه به مفاهیمشان استفاده کرده‌اند. نمونه‌ای از آن استفاده از نقش تاک انگور در تذهیب قرآن‌های کوفی و ستون‌های مسجد جامع نایین است. این نقش در پیوند با شراب مستی بخش به منزله قوه حیات و الوهیت در نزد مهرپرستان به شمار می‌رفته است (وارنر، ۱۳۸۶: ۵۸۹). در نتیجه گستردگی استفاده از نقش انار در انواع ظروف و کاربردهای یادشده می‌تواند مؤید جنبه تزئینی آن تلقی شود.

نتیجه‌گیری

یکی از عوامل اصلی در چگونگی شکل‌گیری حجم یک شی، کاربرد آن است که شرایط فرهنگی و اجتماعی محیط بر آن نیز به این عوامل افزوده می‌شود. در سده‌های نخستین عصر اسلامی در کنار دیگر پیشرفت‌های هنری، فلزکاری نیز پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشت. فلزی که بیش از سایر فلزات برای ساخت ظروف به کار گرفته شده برنز بود که در ساخت ظروف کاربردی از جمله آبریزها استفاده می‌شده است. در این نوشتار یک گروه از آبریزهای این دوره، آبریزهای دسته اناری که در بالای دسته‌شان میوه انار و بر روی دسته، دانه‌های انار قرار نقش بسته، از نظر فرم بررسی شد. از مقایسه فرم این آبریزها با یکدیگر، مشخص می‌شود که در ساخت این آبریزها از شیوه فرمی مشابهی استفاده شده است و تنها تفاوت در جزئیات است. به طوری که گردن در تمامی آنها به صورت استوانه‌ای و با اندک شیئی از سمت بالا به پایین بر روی بدنه‌ای خمربه‌ای شکل قرار گرفته است.

همچنین در تزئینات نیز این آبریزها از یک شیوه کلی پیروی می‌کنند که در گردن‌های دارای تزئین، ارتفاع گردن به سه بخش تنظیم شده که از مفاهیم گیاهی و کتیبه در آنها استفاده شده است و کتیبه در دو بخش بالایی و پایینی و در بخش میانی تزئینات به صورت قائم به چشم

از انار در ادبیات فارسی سده‌های پنجم و ششم نیز سخن رفته است. برای نمونه نظامی گنجوی (۵۳۵-۶۱۲ ق) در افسانه گنبد زرد از انار پخته و نپخته به عنوان نماد زن جوان و زن پیر استفاده کرده است: نارکز نارذانه گردد پر/ پخته، لعل و نپخته باشد در (نصر اصفهانی، ایل بیگی، ۱۳۹۵: ۲۲۲). پیوند انسان و گیاه در اساطیر قدیم ایران رایج بوده است. از جمله زایش مهر از گل نیلوفر (شمس، ۱۳۷۹: ۲۰۶) یا حیات یافتن مش و موشیانه (زن و مرد نخستین) از دو گیاه (واشقانی فراهانی، ۱۳۹۵: ۲۸۱). در شعر نظامی نیز این پیوند میان زن و انار ضمن رجوع به این کهن‌الگوی مشهور می‌تواند در ارتباط میان این دو پدیده در مفهوم باروری استفاده شده باشد.

همچنین در برخی اشعار از شراب انار نیز یاد شده است.

خمار درد سرت از شراب مرگ شناس

مده شراب بنفشه بهل شراب انار

(مولوی، ۱۳۸۵: ۳۲۵، ۱۵)

البته گمان نمی‌رود این مفهوم با ساخت شراب مقدس هوم با استفاده از شاخه‌های انار که نزد مردمان عصر باستان عملی مقدس بود، ارتباط داشته باشد. اما به هر حال شاید بشود این امر را به منزله یک کهن‌الگودر این اشارات ادبی مؤثر دانست.

در پایان پس از بررسی آثار و شواهد موجود در خصوص مفاهیم انار و دلایل کاربرد آن در آبریزهای این نوشتار دو نظریه می‌توان ارائه کرد:

- ارتباط انار با مفهوم باروری و حیات: دیدیم یکی از مفاهیم اصلی انار در دوران پیش از اسلام و دوران اسلامی ویژگی باروری آن است. زیرا تعداد دانه‌های انار که بلافاصله پس از گشودن آن رخ می‌نماید حسی از تکثیر و استعداد باروری را القا می‌کند. به ویژه اینکه در برخی آبریزهای بررسی شده، دانه‌های انار نیز بر روی دسته نقش بسته و بر این ویژگی مفهومی انار تأکید می‌کند. حتی در نمونه سفالی از سده ششم نیز نقش انار همراه با دانه‌های درونش بازنمایی شده بود. اما ارتباط این مفهوم با ظرف در ارتباط باروری و آب تکمیل می‌شود. استعداد دانه‌ها همراه با آب به باروری و تکثیر منجر می‌شود؛ آن هم در سرزمینی که همواره با کمبود آب مواجه است. در نتیجه درج این نقش بر روی ظرف آب بی‌ارتباط با مفهوم باروری و استمرار حیات نیست. به علاوه در اشعار سده ششم دیدیم این مفهوم با زن نیز پیوند می‌خورد. آبریزها نیز بیش از هر جا درون خانه‌ها کاربرد دارد و استفاده‌کنندگان عمده آنها

در تکمیل با آب، زندگی بخش و مایه حیات، تلقی می‌شده است. در نتیجه درج آن بر روی آبریز معنا پیدا می‌کند. به‌ویژه آنکه در اشعار همین دوره نیز انار را با زن، مظهر باروری نسل بشر، نیز مرتبط دانسته‌اند و اگر این آبریزها را برای مصارف خانگی فرض کنیم، بدین ترتیب سه وجه نقش (انار)، کارکرد (آبریز)، و کاربرد ظرف (زن) در ارتباط مفهومی قرار می‌گیرند.

فرضیه دوم آن است که این عنصر را صرفاً یک نقش تزئینی بدانیم که همراه با نقوش بسیار دیگری از گیاهان از دوره ساسانی به فرهنگ تصویری دوران اسلامی ایران وارد شده و شاید برای مسلمانان جز کارکرد تزئینی وجه معنایی خاصی نداشته باشد. در این صورت انار صرفاً به سبب آنکه در فرهنگ تصویری ایران غنی شده و دارای فرمی انتزاعی و متناسب با فرم کلی آبریز بوده در این آثار استفاده شده است.

می‌خورد. همچنین در بدنه‌های دارای تزئین، تزئینات به صورت نوارهای افقی بوده و در صورت استفاده از کتیبه، بر روی شانه آبریز کار شده است.

در نتیجه شباهت ویژگی‌های فرمی در شکل کلی ظرف، دسته، گردن و حتی تناسب کلی ظرف به همراه فرم انار بر بالای دسته، در این گروه از آبریزها نشان می‌دهد که این آثار به گمان فراوان محصول یک منطقه در یک دوره خاص است. با این حال درباره محل دقیق تولید آنها فعلاً اظهار نظری نمی‌توان کرد. البته اگر نظر آن دسته از محققان و فهرست‌نویسانی که برخی از این آثار را به خراسان منسوب کرده‌اند بپذیریم، آنگاه این شیوه رامی‌توان یکی از سبک‌های خاص خراسانی در تولید آبریزهای سده‌های چهارم تا ششم هجری به شمار آورد.

اما درباره رابطه انار با کارکرد این ظروف دو نظریه می‌توان مطرح کرد: نخست آنکه انار به منزله مظهر باروری

اعلام عدم تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

فهرست منابع

- آلن، جیمز ویلسن (۱۳۹۲). **فلزکاری در اوایل دوره اسلامی**. ترجمه: هادی بکائیان. تهران: انتشارات مرنديز. چاپ اول.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله و پاکباز، سارا (۱۳۸۲). **فلزکاری از مکتب خراسان تا عصر مغول. مطالعات هنرهای تجسمی**. شماره ۲۰. زمستان ۱۳۸۲. صفحه ۱۳۸ تا ۱۴۸.
- ایروانی، نسرین (۱۳۹۴). **شناخت و تحلیل فرم در ابريق‌های سرامیکی ایران از سلجوقی تا پایان ایلخانی**. کارشناسی ارشد. استاد راهنما: صمد سامانیان.
- بهمی، پردیس و مرتضایی، سیدرضا (۱۳۹۱). **معرفی سبک در محصولات کهن ایران. بررسی موردی ظروف خانگی قرون اول تا پنجم هجری. جلوه هنر**. شماره ۳۴. بهار و تابستان ۱۳۹۱. صفحه ۵ تا ۱۳.
- دادور، ابوالقاسم (۱۳۹۳). **نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران. نگارینه هنر اسلامی**. شماره ۴. زمستان ۱۳۹۳. صفحه ۴ تا ۱۸.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). **لغت نامه دهخدا**. تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران. چاپ دوم.

- راشد محصل، رضا (۱۳۸۸). نیایش‌های انسان در پیوند با طبیعت، **پاژ**، ش ۷ (پاییز و زمستان ۱۳۸۸)، صفحه ۱۴۵ تا ۱۵۸.
- شمس، امیر (۱۳۷۹). نگاهی به نشان‌ها و نمادها در ایران باستان، **هنرهای تجسمی**، شماره ۸، صفحه ۱۹۴ تا ۲۰۹.
- صالحی کاخکی، احمد و صدیقیان، حسین و منتظر ظهوری، مجید (۱۳۹۲). بررسی روند تولید سفالینه‌های آبی و سفید در ایران طی ادوار مختلف اسلامی. **پژوهش هنر**. شماره پنجم. بهار و تابستان ۱۳۹۲. سال سوم. صفحه ۱ تا ۱۳.
- صفاران، الیاس و کامرانی نژاد سیرجانی، مریم (۱۳۹۷). تقابل (نقش بزکوهی و درخت) بر روی تپه شاه فیروز سیرجان با ظروف سنگ صابونی تمدن جیرفت. **پژوهش در هنر و علوم انسانی**. شماره ۱۲. آبان ۱۳۹۷. صفحه ۱۳ تا ۲۴.
- عادل‌زاده، پروانه و پاشایی فخری، کامران. بررسی انار در اساطیر و بازتاب آن در ادب فارسی. **سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)**. شماره پیاپی ۲۷. بهار (۱۳۹۴). صفحه ۳۶۱ تا ۳۷۴.
- قوچانی، عبدالله و شیرازی، باقر (۱۳۶۷). بررسی کتیبه‌های تاریخی مجموعه نطنز و مسجد جامع نایین، اثر، شماره ۲۶ و ۲۷ (اردیبهشت و خرداد ۱۳۶۷)، صفحه ۱۳۲ تا ۱۴۲.
- کشمیری، مریم (۱۳۹۴). بررسی پیشینه نقش گل اناری در هنر ایران از دوران باستان تا عصر سلجوقی. **پژوهش هنر** شماره ۱۰. پاییز و زمستان ۱۳۹۴. سال پنجم. صفحه ۱۱ تا ۲۴.
- کوپر، جین (۱۳۹۱). **فرهنگ نمادهای آیینی**، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: علمی.
- مبینی، مهتاب و آزاده شافعی (۱۳۹۴). نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی (با تأکید بر نقوش برجسته، فلزکاری و گچ‌بری)، **جلوه هنر**، شماره ۱۴ (پاییز و زمستان)، صفحه ۴۵ تا ۶۴.
- مجیدی خامنه، فریده (۱۳۷۹). میوه‌های بهشتی در قرآن: انار. **گلستان قرآن**. شماره ۳۹. آذر ۱۳۷۹. صفحه ۲۷ تا ۲۹.
- مقبلی، آناهیتا و نوروزی، مهناز (۱۳۹۷). تحلیل فرمی تنگ‌های سفالین دوره سلجوقی کاشان در موزه متروپولیتن با رویکرد نشانه‌شناسی ساختارگرا. **مبانی نظری هنرهای تجسمی**. شماره ۶. پاییز و زمستان ۱۳۹۷. صفحه ۴۵ تا ۵۶.
- مقدم، نسرین (۱۳۹۲). پژوهشی درباره ارتباط فرم و عملکرد ظروف باستانی ایران. **پژوهش هنر**. شماره ۴. زمستان ۱۳۹۲. صفحه ۱۳۳ تا ۱۴۰.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۸۵). **کلیات شمس تبریزی**. تهران: بیگی. چاپ دوم.
- نصر اصفهانی، زهرا و ایل بیگی، مریم (۱۳۹۵). درختان اساطیری در افسانه‌های هفت‌پیکر نظامی. **ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی**. شماره ۴۴. پاییز ۱۳۹۵. صفحه ۲۱۵ تا ۲۳۸.
- وارنر، رکس (۱۳۸۶). **دانشنامه اساطیر جهان**. ترجمه دکتر ابوالقاسم اسماعیلی پور. تهران: اسطوره. چاپ اول.
- واشقانی فراهانی، ابراهیم (۱۳۹۵). تحلیل اسطوره کیومرث بر اساس نظریه روان‌شناختی یونگ. **زبان و ادبیات فارسی**، شماره ۸۰ (بهار و تابستان ۱۳۹۵)، صفحه ۲۷۳ تا ۳۰۰.

Melikian-Chirvani, Assadullah Souren (1982). *Islamic Metalwork from the Iranian World, 8th-18th Centuries. Victoria and Albert Museum Catalogue*. London HMSO 1982.

URL1. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449450>

URL2. <http://store.barakatgallery.com/product/bronze-ewer-with-pomegranate-finial-2/>

URL3. <http://store.barakatgallery.com/product/bronze-ewer-with-pomegranate-finial-3/>

URL4. <http://store.barakatgallery.com/product/bronze-ewer-with-pomegranate-finial/>

URL5. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448675>

URL6. <https://www.bonhams.com/auctions/17823/lot/203/>

URL7. <http://collections.vam.ac.uk/item/O76847/ewer-unknown/>

URL8. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322648>

URL9. <https://artsandculture.google.com/asset/pot-unknown/HAGbStmOh1pNQg>